

**Формування
і розвиток
аграрного ринку**

Сучасний стан і напрями активізації та удосконалення біржової діяльності на аграрному ринку

В.С. ШЕБАНІН, доктор технічних наук, професор, член-кореспондент

УААН, ректор

І.О. ПІЮРЕНКО, аспірант *

Миколаївський державний аграрний університет

Однією з основних складових інфраструктури будь-якого (у тому числі й продовольчого) ринку є товарні біржі, наявність яких дає змогу підприємствам самостійно обирати кращі канали реалізації та форми розрахунків і будувати свої економічні відносини не за натуральним принципом «гроші-товар-гроші». Для неї характерні регулярність торгівлі у строго визначеному місці, уніфікація вимог до якості товару, умов і термінів поставки, здійснення торгових операцій на основі зустрічних пропозицій продавців та покупців. Від ефективної діяльності товарних бірж, що працюють на ринку, значною мірою залежать і стабільність роботи, і захист економічних інтересів товаровиробників.

Проблеми формування й ефективного розвитку біржового ринку нашої країни розглядаються у наукових працях А. Бурковської, Ю. Воскобійника, П. Гайдуцького, В. Гречкосія, І. Гурова, Р. Дерев'янка, Є. Зайця, І. Лукінова, О. Могильного, О. Рябенка, П. Саблука, О. Третяка, І. Червена, О. Шибаніної та інших. Однак деякі питання все ж залишаються не до кінця дослідженими. Метою статті є висвітлення розвитку товарних бірж аграрного ринку України (й у тому числі — Чорноморської товарної біржі АПК) та розвинутих країн світу, існуючих в їх розвитку проблем і комплексу заходів щодо їх розв'язання.

Згідно з чинним в Україні законодавством, товарна біржа — організація, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу та комерційну діяльність. Її метою є надання послуг при укладенні біржових угод, вивчення, впорядкування й здійснення товарообігу і пов'язаних з ним торговельних операцій. При цьому слід мати на увазі, що хоча сама товарна біржа і не веде торговельно-посередницьку діяльність, але вона створює для неї необхідні умови. Виконанням торговельних операцій займаються брокерські контори.

Товарна біржа є однією з основних посередницьких ринкових форм взаємовідносин підприємств АПК з постачання та збуту продукції та класичним ін-

* Науковий керівник — В.С. Шибанін, доктор технічних наук, професор, член-кореспондент УААН.

ституту ринкової інфраструктури. Вона являє собою господарське об'єднання продавців, покупців і торгових посередників, основні завдання якого — створення відповідних умов для торгівлі, прискорення здійснення торговельних операцій. Головною метою товарних бірж є полегшення, прискорення та здешевлення торгівлі.

Світова практика доводить, що товарні біржі займають значну нішу на продовольчому ринку розвинутих країн. Перші товарні біржі з'явилися в Європі у XVI ст. Відтоді завдяки впровадженню багатьох біржових інструментів і розвитку інформаційних технологій біржова торгівля зазнала значних змін. Нині товарні біржі відіграють визначальну роль у формуванні ринкових цін на продукцію, у тому числі й продовольчу. Саме товарна біржа сприяє зменшенню маркетингових і рекламних витрат, а також ризиків цінових та курсових коливань для товаровиробників.

В аграрному секторі нашої країни у 2008 році функціонувало 47 акредитованих товарних бірж. Вони укладають угоди з купівлі-продажу сільськогосподарської продукції та продовольства як у державі, так і за її кордонами. На товарних біржах акредитовано відповідні брокерські контори, значна частина яких являє собою регіональні агроторгові доми. Однак основними учасниками біржового ринку є не селянин, а комерційні компанії, які впливають на формування біржових цін, диктуючи не завжди прийнятні умови для сільськогосподарських товаровиробників.

До особливостей біржового ринку нашої країни насамперед слід віднести: велику кількість товарних бірж, більша частина яких веде недостатньо активну діяльність; здійснення торгівлі не тільки біржовими, а й іншими товарами; досить обмежене коло торговців, серед яких частка товаровиробників є мізерною; незначну частку біржових угод у загальному оптовому товарообігу.

Слід визнати, що розвиток біржового ринку в Україні відбувається недостатніми темпами. Головною причиною цього, як вважає О.М.Третяк¹, є те, що профільним Законом України «Про товарну біржу» не регламентується ні кількість засновників, ні розмір статутного капіталу, ні механізми регулювання діяльності біржового товарного ринку.

До основних чинників, які гальмують розвиток біржової торгівлі продовольчими товарами, насамперед слід віднести: нестабільність розвитку сільського господарства, а в зв'язку з цим — і переробних підприємств; недосконалість чинної законодавчої бази; відсутність ефективних кредитних програм; низька інвестиційна привабливість аграрної сфери економіки; неплатоспроможність частини підприємств продовольчого підкомплексу нашої країни; недостатній розвиток інтеграційних і кооперативних процесів в АПК; низький рівень інформаційно-консультативного забезпечення; відставання від використовуваних у світі прогресивних біржових технологій тощо. Недостатня розвиненість біржової торгівлі в нашій країні є однією з основних причин нинішньої економічної нестабільності розвитку АПК, активізації нецивілізованої конкуренції та створення товаровиробникам надмірних ризиків.

Згідно з чинним законодавством, на товарних біржах можна укласти спотові й форвардні угоди. Перші з них стосуються товарів, які підлягають продажу вже зараз, а другі — тих, що реалізуватимуть у майбутньому.

Різноманітні угоди, що укладаються на товарних біржах, умовно можна поділити на три групи: 1) ті, що пов'язані з реалізацією реального товару; 2) ф'ючерсні, які стосуються ще невиконаних товарів; 3) опціони — з правом вибору однією зі сторін конкретної альтернативної умови контракту. До основних функцій товарних бірж належать: інформаційна і видавнича діяльність; котирування цін, що складаються на біржових торгах; фінансування торгових звичаїв із

¹ Третяк О.М. Інституційне забезпечення біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією / О.М.Третяк // Економіка АПК.— 2009. — №1. — С. 111-118.

наступним використанням їх для вдосконалення біржових правил; встановлення стандартів на біржові товари; розроблення типових біржових контрактів; арбітражні функції; розрахунки між членами біржі¹.

Ціни на продукцію, що реалізується завдяки діяльності товарних бірж, встановлюються із співвідношення попиту та пропозиції на конкретну дату проведення біржових торгів. Будь-який товаровиробник завдяки системі біржової торгівлі одержує можливість експортувати свій товар за максимально можливою ціною й об'єктивно спланувати майбутні обсяги свого виробництва.

Одним із нормативних документів, який визначає правила роботи товарних бірж на аграрному ринку, є наказ Міністерства аграрної політики України №259 від 01.08.2003 року. Ним затверджено порядок надання товарній біржі висновку про її відповідальність вимогам щодо надання послуг з укладення та реєстрації угод купівлі-продажу сільськогосподарської продукції й продовольства для державних і регіональних потреб, угод поставки підприємствам АПК матеріально-технічних ресурсів, які придбаваються за рахунок коштів державного бюджету, а також з укладення та реєстрації зовнішньоекономічних контрактів тощо.

За даними Національної асоціації бірж України, останніми роками у складі укладених на акредитованих біржах угод майже 40% їх загальної вартості припадає на частку внутрішніх і 60% — на експортні угоди, тоді як, наприклад, у 2000/2001 маркетинговому році — відповідно 73 й 27%². Тобто за вказаний проміжок часу спостерігалися суттєві зрушення в їх структурі у бік експортних операцій, що, звичайно ж, є позитивним.

Діяльність українського ринку свідчить про існування ряду проблем щодо функціонування товарних бірж:

- відсутність безперервного, постійно діючого механізму виявлення цін на внутрішньому біржовому аграрному ринку, головна причина чого — небажання товаровиробників декларувати на ринку обсяги та ціни реалізації виробленої ними продукції;

- застосування недостатньо продуманих правил його роботи і нескоординованих дій бірж, обмаль офіційної інформації про їхню діяльність, що не дає змоги сформувати реальну ціну на сільськогосподарську продукцію;

- відсутність належної інфраструктури аграрного ринку;

- низький відсоток укладення форвардних контрактів, що впливає на різке коливання цін на сільськогосподарську продукцію;

- наявність значної кількості товарних бірж, які не відповідають своєму статусу та призначенню, недосконалість чинного законодавства, що регулює порядок їхнього утворення та діяльності.

Недоліком більшості товарних бірж нашої країни є те, що вони не пов'язані зі світовим ринком, а головне їхнє призначення — організація торгівлі всередині країни.

Ефективного розвитку, як свідчить практика, досягають біржі, що розташовані насамперед у портах і наближені до великих міст або кордонів, а також ті, що мають елеватори та сертифіковані склади. Цим вимогам повною мірою відповідає місто Миколаїв, де успішно функціонує Чорноморська товарна біржа АПК (ЧТБ АПК). За своїм рейтингом останніми роками вона входить у п'ятірку кращих бірж України. При цьому, наприклад, у 2006 році за вартістю укладених на сільськогосподарську продукцію біржових угод вона посіла друге місце.

ЧТБ АПК була заснована в 1991 році. Засновниками виступили понад 100 колгоспів і радгоспів, фермерів, промислових підприємств та комерційних струк-

¹ Червен І.І. Розвиток та підвищення ефективності інфраструктури регіонального ринку аграрної продукції: монографія / І.І.Червен, І.Г.Гуров, В.В.Гречкосій. — Миколаїв: КП Миколаївська обласна друкарня, 2008. — 230 с.

² Рябченко О.О. Розвиток біржової діяльності в аграрному секторі економіки / О. О. Рябченко // Економіка АПК. — 2009. — № 1. — С. 118-123.

тур Миколаївської області. Її організаційна структура створює сприятливі умови для здійснення біржової торгівлі, проведення біржових торгів і реєстрації угод купівлі – продажу різноманітних (у т.ч. й продовольчих) товарів. Нині на цій біржі акредитовано 60 брокерських контор і вона співпрацює з 19-ма агроторговими домами області. Говорячи про її брокерські контори слід зазначити, що велика їхня частина (27 од.) зосереджена безпосередньо в Миколаєві, 30 – в інших містах і районах області й три – за її межами (у Херсоні, Києві та Голій Пристані).

На ЧТБ АПК нині укладаються угоди як із коротким строком поставки (їх ще називають спотовими), виконання яких починається вже з моменту їх укладення, так і з відстроченою поставкою (форвардні), за якими відбувається взаємопередача прав та обов'язків на реальний товар з відстроченою поставкою. Уявлення про кількість і обсяги укладених на ЧТБ АПК угод у динаміці за останні вісім років дають матеріали таблиці.

Основні показники роботи Чорноморської товарної біржі АПК

Показник	Рік							
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Укладено угод, од.	555	1091	588	580	500	399	122	322
Обсяги укладених угод: тис. тонн млн. грн.	790,1	2560,4	561,4	1475,3	1797,8	2506,0	661,9	5083,8
	333,2	1039,0	549,2	782,1	830,3	1781,5	810,6	6055,6
Середня вартість 1 укладеної угоди, тис. грн.	600,3	952,3	984,2	1348,5	1700,5	4465,0	6644,0	18806,1

Як бачимо, у зміні більшості наведених у таблиці показників єдиної закономірності немає. Винятком є лише середня вартість 1 угоди, яка в динаміці по досліджених нами роках поступово зростає. Порівнюючи ж один з одним останній (2008) і базовий (2001) роки слід зазначити, що загальна кількість укладених на ЧТБ АПК угод за цей проміжок часу зменшилася, а їхні сумарні обсяги (як у натуральному, так і в грошовому виразі) зросли.

ЧТБ АПК останніми роками здійснює експорт таких видів сільськогосподарської продукції: пшениці 3, 4, 5, 6 класів, кукурудзи, фуражного ячменю, жита, вівса, гороху, насіння соняшнику. Позитивно, що обсяги експорту більшості із вказаних її видів з роками збільшуються.

Однак як й інші товарні біржі ЧТБ АПК має окремі недоліки, основними шляхами усунення яких є впровадження ефективного механізму хеджування ризиків та електронної торгівлі, а також поступовий перехід від ринку реального товару до ф'ючерсної торгівлі. Ці заходи дають змогу забезпечити у майбутньому ефективнішу діяльність суб'єктів на ринках як аграрної й іншої продукції продовольчого підкомплексу, так і матеріально-технічних та фінансових ресурсів, які постачають товаровиробникам.

Необхідність розширення обсягів електронної торгівлі викликана тим, що вона має такі переваги: можливість одночасного укладення угод на різних біржах у режимі реального часу; швидкість обміну пропозиціями; зменшення фінансових витрат; усунення посередників й ін. Використовуючи електронну торгівлю, ЧТБ АПК регулюватиме ринок за допомогою автоматизованої системи лімітування.

Урегулювання проблем на ринку потребує розроблення економічних важелів для концентрації операцій купівлі-продажу, що створить можливості для впливу держави на цінову ситуацію, врівноваження сезонних і невиправданих цінових коливань (через інтервенційні операції). Використання легальних каналів реалізації виробленої продукції підвищить привабливість агровиробництва для інвестування.

Діяльність біржі потребує чіткого механізму державного регулювання. Вона регламентується актами та контролюється державними й громадськими комісіями.

В Україні прийнято американську модель державного регулювання біржових ринків, яка передбачає співпрацю професійних посередників і значне внутрішньо-біржове регулювання. Однак на державному рівні було запроваджено, як тепер виявилось, безперспективні заходи щодо організації бірж як потужних гуртових товарних ринків, які на Заході нині перетворилися у центри вивчення кон'юнктури та укладення строкових угод.

У ряді розвинутих країн світу перевага віддається товарним біржам, створюваним некомерційними формуваннями на засадах самоокупності й беззбитковості. Саме їм надаються помітні податкові пільги, встановлені з урахуванням потреб функціонування та розширення біржової торгівлі.

Найбільші товарні біржі країни є членами Союзу аграрних бірж України, який здійснює підтримку їхніх інтересів. Його головними завданнями визначено: розроблення кваліфікаційних вимог для сертифікації та акредитації учасників біржового ринку; забезпечення заходів для підготовки й підвищення кваліфікації біржового персоналу; підготовка пропозицій щодо змін у нормативних документах і відповідних законодавчих актах; сприяння одержанню членами Союзу акредитацій та укладенню договорів; участь у формуванні планів громадських досліджень, спрямованих на розвиток біржового ринку; сприяння впровадженню прогресивних біржових технологій і механізмів, розвитку торгівлі строковими документами та формуванню біржової системи розрахунково-клірингового обслуговування; підтримування ділових зв'язків із державними й недержавними установами, які здійснюють регулювання біржової торгівлі, тощо.

Проте далеко не всі створені сільгосптоваровиробниками біржі були зареєстровані Мін'юстом і тому, по суті, практично не діють. Прикладом у цьому плані може бути заснована у 2004 році членами Всеукраїнського союзу сільськогосподарських товаровиробників Аграрна біржа, через яку мала проводитися реалізація зерна. На її створення провідні сільськогосподарські підприємства перерахували значні суми коштів, але біржі так і немає. Таких випадків у майбутньому не повинно бути.

Для забезпечення належного розвитку біржової торгівлі в Україні й у тому числі – на Миколаївщині необхідно: створювати відповідні тимчасові робочі групи, які розробляли б системні програмні механізми її подальшого розвитку (до їх складу мають входити біржовики, вчені-економісти, урядовці, виробники); здійснювати страхування фінансових ризиків, яке передбачається у біржових контрактах; впровадити єдину національну систему електронної біржової торгівлі стратегічними товарами (насамперед – зерном, м'ясом, цукром, рослинною олією та ін.).

З метою залучення до біржової торгівлі достатньої кількості продавців і покупців в Україні необхідно розробити механізм, який би забезпечував задоволення інтересів усіх її учасників. Крім того, з метою досягнення більш ефективної діяльності товарних бірж АПК доцільно: удосконалювати нормативно-правову базу (шляхом розроблення та впровадження нових законопроектів); розробити і впровадити стандартизовані Правила торгівлі спотовими й форвардними біржовими контрактами, за допомогою яких укладаються біржові угоди; надавати виробникам тих видів аграрної продукції, що користуються підвищеним попитом, відповідні державні дотації (передусім – у сфері здешевлення кредитних ставок); поширювати розвиток ф'ючерсної торгівлі, яка сприятиме активізації діяльності товарних бірж, досягненню більшої прозорості ринку та ліквідації дефіциту інформації для його операторів.

Запровадження висвітленого вище комплексу пропозицій сприятиме побудові в нашій країні належного біржового ринку й підвищенню ефективності його функціонування.

*